INKLYUZIV TA’LIMNING HUQUQIY ASOSLARINI XALQARO HUJJATLARDA TAHLIL QILISH

Olimova Dilnoza Murodullo qizi - Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi,
Ochilova Ruxshona Saydulla qizi - Termiz davlat pedagogika instituti talabasi
Namozova Madina Mirkomil qizi - Termiz davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’limning shakllanishi va rivojlanishidagi asosiy xalqaro huquqiy hujjatlar tahlil qilinadi. Xususan, BMTning “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”, “Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt”, “Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”, shuningdek “Salamanka deklaratsiyasi” va “Inklyuziv ta’lim bo‘yicha Konvensiya” qoidalari o‘rganiladi. Maqolada inklyuziv ta’limni huquqiy jihatdan mustahkamlashda xalqaro standartlarning roli, ularning evolyutsiyasi va davlatlar oldiga qo‘yadigan majburiyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta’lim, xalqaro huquq, tenglik, kamsitmaslik, BMT konvensiyalari, Salamanka deklaratsiyasi, nogironlar huquqlari, bolalar huquqlari, ta’limda tenglik, huquqiy asoslar.

Аннотация: В данной статье анализируются основные международные правовые документы, определяющие становление и развитие инклюзивного образования. В частности, изучаются положения Всеобщей декларации прав человека ООН, Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах, Конвенции о правах ребёнка, а также Саламанкской декларации и Конвенции по инклюзивному образованию (Конвенции ООН о правах инвалидов). В статье раскрываются роль международных стандартов в

правовом закреплении инклюзивного образования, их эволюция и обязательства, которые они накладывают на государства.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, международное право, равенство, недискриминация, конвенции ООН, Саламанкская декларация, права инвалидов, права детей, равенство в образовании, правовые основы.

Annotation: This article analyzes the main international legal documents that shape the formation and development of inclusive education. In particular, it examines the provisions of the UN Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on the Rights of the Child, as well as the Salamanca Declaration and the Convention on Inclusive Education (UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities). The article reveals the role of international standards in the legal reinforcement of inclusive education, their evolution, and the obligations they impose on states.

Keywords: Inclusive education, international law, equality, non-discrimination, UN conventions, Salamanca Declaration, rights of persons with disabilities, children's rights, equality in education, legal foundations.

Zamonaviy jamiyatning asosiy tamoyillaridan biri – har bir inson, uning jismoniy, aqliy, ijtimoiy yoki boshqa xususiyatlaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olish huquqiga ega ekanligidir. Inklyuziv ta’lim aynan shu g‘oyaga asoslanadi: barcha bolalar, shu jumladan nogironligi bo‘lgan, rivojlanishida nuqsonlari bo‘lgan yoki maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar oddiy umumta’lim maktablarida teng sharoitlarda o‘qishlari kerak. Biroq ushbu tamoyilning amalda tatbiq etilishi faqatgina pedagogik yoki ijtimoiy sa’y-harakatlarni emas, balki mustahkam huquqiy bazani ham talab qiladi. Aynan xalqaro huquqiy hujjatlar inklyuziv ta’limning shakllanishi,

rivojlanishi va davlatlar oldiga majburiy normalar sifatida qo‘yilishida asosiy rol o‘ynaydi.

Inklyuziv ta’lim – bu alohida ehtiyojga ega bo‘lgan bolalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlam vakillari hamda boshqa o‘quvchilarni bir xil ta’lim muhitida o‘qitishga qaratilgan demokratik va insonparvar tizimdir. Uning asosiy maqsadi ta’lim sohasida tenglikni ta’minlash, kamsitish holatlarining oldini olish, har bir bolaning qobiliyatini ro‘yobga chiqarish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun sharoit yaratishdan iboratdir. Inklyuziv ta’lim nafaqat pedagogik model, balki inson huquqlarini ta’minlashning amaliy mexanizmi sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta’limning huquqiy poydevori dastlab inson huquqlariga oid xalqaro hujjatlarda aks etgan. 1948-yilda qabul qilingan “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi” barcha insonlarning tengligi va erkinligini e’tirof etgan tarixiy hujjatdir. Deklaratsiyaning 26-moddasida har bir inson ta’lim olish huquqiga egaligi qat’iy belgilangan. Bu norma ta’limni faqat ayrim guruhlar uchun emas, balki butun insoniyat uchun daxldor bo‘lgan fundamental huquq sifatida talqin qiladi. Mazkur hujjatda nogironligi bo‘lgan shaxslar yoki maxsus ehtiyojli bolalar alohida ko‘rsatilmagan bo‘lsa-da, undagi tenglik, inson qadr-qimmati va diskriminatsiyaga yo‘l qo‘ymaslik tamoyillari keyinchalik inklyuziv ta’lim siyosatining huquqiy manbai bo‘lib xizmat qildi.

1966-yilda qabul qilingan “Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt” ta’lim huquqini yanada chuqurroq mazmunda ifodaladi. Paktning 13-moddasida ta’lim inson shaxsining to‘laqonli rivojlanishi, uning sha’ni va erkinliklariga hurmatni mustahkamlashi, fuqarolik jamiyatida faol ishtirok etishga xizmat qilishi lozimligi qayd etilgan. Shu bilan birga, davlatlarga bepul boshlang‘ich ta’limni yo‘lga qo‘yish, o‘rta ta’limni ommalashtirish hamda oliy ta’limni qobiliyat

asosida hammabop etish vazifasi yuklatilgan. Mazkur talablar amalda barcha qatlam vakillari, jumladan nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun ham teng imkoniyatlar yaratishni anglatadi.

1989-yilda qabul qilingan “Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya” esa bolalarning manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan eng muhim xalqaro hujjatlardan biridir. Konvensiyaning 23-moddasida nogironligi bo‘lgan bolalar to‘laqonli va munosib hayot kechirishi, o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantirishi hamda jamiyat hayotida faol qatnashishi uchun zarur yordam ko‘rsatilishi lozimligi belgilangan. 28-moddada esa har bir bolaning ta’lim olish huquqi mustahkamlangan. Bu hujjatning ahamiyati shundaki, u maxsus ehtiyojli bolalarga xayriya obyekti sifatida emas, balki teng huquqli shaxs sifatida yondashish zarurligini e’tirof etadi. Aynan shu tamoyil inklyuziv ta’lim g‘oyasining mazmun-mohiyatini tashkil etadi.

Inklyuziv ta’lim taraqqiyotida 1994-yilda qabul qilingan UNESCOning “Salamanka deklaratsiyasi” alohida o‘rin tutadi. Ushbu deklaratsiyada har bir bolaning o‘ziga xos xususiyatlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlari mavjudligi ta’kidlangan. Shu sababli ta’lim tizimi bolaga moslashishi kerak, bola esa tizimga moslashishga majbur bo‘lmasligi lozim. Deklaratsiyada oddiy umumta’lim maktablari barcha bolalarni qabul qilishi, ularning individual ehtiyojlariga mos sharoit yaratishi va sifatli ta’lim berishi kerakligi ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu yondashuv butun dunyoda maxsus segregatsion maktablar tizimidan inklyuziv maktablarga o‘tish jarayonini jadallashtirdi.

2006-yilda BMT tomonidan qabul qilingan “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya” inklyuziv ta’limni to‘laqonli huquqiy norma darajasiga olib chiqdi. Konvensiyaning 24-moddasiga ko‘ra, nogironligi bo‘lgan shaxslar umumiy ta’lim tizimidan chetlatilmasligi kerak. Davlatlar ularga bepul va sifatli boshlang‘ich hamda o‘rta ta’lim olish imkoniyatini yaratishi, individual yordam ko‘rsatishi, maxsus pedagogik metodlardan foydalanishi, Braille yozuvi, imo-ishora tili, assistiv

texnologiyalar va boshqa vositalar bilan ta’minlashi shart. Mazkur konvensiya nogironligi bo‘lgan shaxslarni passiv yordam oluvchi emas, balki teng huquqli fuqaro sifatida e’tirof etishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi davrda davlatlar zimmasiga inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish bo‘yicha qator vazifalar yuklatiladi. Jumladan, ta’lim muassasalarida arxitektura to‘siqlarini bartaraf etish, panduslar va maxsus jihozlar o‘rnatish, o‘qituvchilarni inklyuziv kompetensiyalar asosida tayyorlash, maxsus darslik va metodik qo‘llanmalarni yaratish, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, jamiyatda bag‘rikenglik madaniyatini rivojlantirish shular jumlasidandir.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Nogironligi bo‘lgan bolalarning umumta’lim maktablarida tahsil olishi uchun huquqiy baza takomillashtirilmoqda, pedagog kadrlar tayyorlash tizimiga yangi yondashuvlar joriy etilmoqda. Bu esa xalqaro standartlarga mos milliy ta’lim tizimini shakllantirishga xizmat qilmoqda.Jumladan, hozirgi vaqtda respublikamiz bo‘ylab jami 86 ta ixtisoslashgan maktab va internatlar faoliyat yuritmoqda. Ushbu ta’lim muassasalarida 21,2 ming nafar o‘quvchi ta’lim olmoqda. Xususan, uzoq muddat davolanishga muhtoj bo‘lgan 13,3 ming nafar o‘g‘il-qizlar uchun dars jarayonlari individual tarzda, ya’ni yakka tartibda tashkil etilgan. Bundan tashqari, hozirgi kunga kelib, 2 mingdan ortiq bola va ularning ota-onalari uchun zaruriy inklyuziv ta’lim xizmatlari yo‘lga qo‘yilgan.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari xalqaro hujjatlar tizimida izchil ravishda shakllangan va bugungi kunda universal qadriyat darajasiga ko‘tarilgan. “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”dan boshlab “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”gacha bo‘lgan hujjatlar ta’limning barcha insonlar uchun teng, ochiq va sifatli bo‘lishi zarurligini tasdiqlaydi. Shunday ekan, inklyuziv ta’limni rivojlantirish har bir davlatning strategik vazifasi bo‘lib, u inson qadr-

qimmatini ta’minlash, ijtimoiy adolatni qaror toptirish hamda barqaror taraqqiyotga erishishning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. BMT, 1948.
2. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt. BMT, 1966.
3. Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya. BMT, 1989.
4. Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. UNESCO, 1994.
5. Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya. BMT, 2006.
6. UNESCO Inclusive Education Monitoring Report. Paris, 2022.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son. – Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020.
8. Kun.uz. “«Ta'lim to‘g‘risida»gi qonunning yangi tahriri e'lon qilindi”. – Elektron manba: https://kun.uz, 29.09.2020.